

AZ ÉLET SÖTÉT OLDALÁN

Susan Sontag: *A betegség mint metafora*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.

Huizinga *A középkor alkonya* című könyvében így ír: „Nincs még egy korszak, amelyik annyit foglalkozott volna a halál gondolatával, mint a kései középkor.” Kétségtelen azonban, hogy a halál gondolata életünkben ma is valamilyen módon állandóan jelen van, bár a halálfélelem elterjedtsége, mivel kontinensünkön aránylag hosszú ideje béke honol, bízvást alaposan lecsökkent, és legfőbb forrása manapság a legtöbb esetben a gyógyíthatatlannak tűnő betegség, a rák. Erről és általában a betegségről szól Susan Sontag most megjelent olvasmányos tanulmánya, *A betegség mint metafora*.

A rövidke bevezetőben a szerző, aki többek között a fényképezésről is írt egy izgalmas tanulmányt, a könyv célját így határozza meg: „leírni, miféle, embert büntető, illetve bizalmas képzetek tapadnak hozzá” (már-mint a betegséghez), meghatározni, miből is áll „a betegség átvitt értelmű és metaforikus alkalmazása”. Nyomban leszögezi, hogy véleménye szerint a betegség nem metafora és hogy nehéz előítéletek nélkül írni a témáról. Ugyanitt egyértelműen megfogalmazza végső célját is: „Könyvemet a metaforák megvilágításának és felszámolásának eszközüül ajánlom.” Már a fentiekből kiderül, hogy Susan Sontag valamilyen hamis mítosz lerombolására törekszik, de hogy így milyen sikerrel járt mítoszromboló igyekezete, csak a tanulmány elolvasása után derül ki.

Hála a szerző világos és minden szempontból áttekinthető fogalmazásának, a tanulmány rendkívül olvasmányos, és szinte csábít a gyors olvasásra, de jó ellentállni a csalóka csábításnak, hiszen a felvetett gondolatok igencsak összetettek és mélyek. Ajánlatos a többszöri elmélyült olvasás, mert csak így mutatkozik meg teljességében a tanulmány igényessége, a szerző alapos informáltsága és fegyelmezett szintetizáló képessége.

A metafora díszével az emberiség eddig két betegséget halmozott el: a tuberkulózist és a rákot. E két betegség Sontag munkájának a „hősei”. Nyomban meg is adja rá a választ, hogy miért. Mindkét betegség gyógyíthatatlan (az utóbbi még ma is az), és ez a körülmény, a halálos betegség ismeretlen eredete, valamint az ebből fakadó rettegésérzet a metaforák forrása. A rákról megjegyzi: „A megoldás korántsem a baj eltűntetése a rákos beteg előtt, hanem a betegség fogalmának módosítása és mítikus jelentésétől való megfosztása.” Mert a hazudozás jelzi, „milyen nehéz feladattá vált szembenézni a halál tényével a fejlett ipari társadalomban”. Sontag merészen szembe szándékozik nézni a rákos megbetegedések körül kialakult mítosszal.

A tanulmány központjában a tuberkulózissal és a rákkal kapcsolatos metaforák ismertetése, azok eredetének vizsgálata, összehasonlításuk és

szembeállításuk áll. Azonnal le kell szögezni, hogy a szerző rendkívül gazdag, szorosán a választott témához kötődő adathalmazt gyűjtött össze. Érdekes, mondjuk, a kezdeti körleírás, amely különböző korokon át vezet az olvasót. A tünetek leírását legtöbbször orvostudományi művekből idézi, de gyakran támaszkodik szépirodalmi alkotásokra is. Bár igen röviden, de kitér különböző korok gyógymódjaira is. Megállapítja, hogy igen elterjedt az a nézet, miszerint „a haldokló tüdőbeteg megszépül és átszellemül, a rákos lelkét pedig porba alázza a félelem és a rettegés”. Idézzük még egy megállapítását: „A tüdő betegsége metaforikusan a lélek betegsége. A rák, mivel bárhol támadhat, a test betegsége.” Sontag a továbbiakban arra szeretne választ kapni, miért lett a tödőbaj „romantikus”, a rák pedig „undorító és megvetendő” betegség. A feleletet a rák pszichológiai vonatkozásairól szóló különböző, de népszerű elméletekben keresi. Véleményem szerint, helyesen.

A tuberkulózis kórokozója hosszú ideig ismeretlen volt, és ez elegendő ok volt arra, hogy számos metaforával ékesítsék fel. Minden kétséget kizáróan érdekes jelenség, hogy miután kóroktana és így részben gyógy módja is ismertté vált, a róla korábban kialakult metaforák még sokáig fennmaradtak. Így például a tanulmányban többször tanúnak idézett *Varázshegy* Susan Sontag szerint nem más, mint a „tbc mítoszának kései, öntudatos értelmezése”. Sontag számtalan példával szemlélteti a tüdőbajnak elsősorban a romantika korában született szóképeit. „A kifinomultság, a gyengédség és az érzékenység fokmérője volt” a romantika idejében. Arisztokratikus betegség volt, később aztán a felsőbbrendűség és előkelő származás jelképévé vált. Igen meggyőzően bizonyítja, hogyan alakította ki a korszellem a tbc-ről ismert képet. Ez a betegség az embert „érdekessé” varázsolta, a szomorúság és a tbc szinonimák lettek, a tüdőbeteg melankóliája a „művész betegsége”. És innen már csak egy lépés a megállapításig: „A tbc felmentette az embert a polgári kötelezettségek alól, és a művészetnek élhetett”, s erre a *Varázshegy* Hans Castorpja a példa. Sontag gazdag példatárához szeretnék néhányat hozzáadni, gondolatainak igazolása végett.

Már Heine így vélekedett: „A beteg ember mindig előkelőbb, mint az egészséges, mivel át van szellemülve.” Schnitzler *Sterben* (Meghalni) című elbeszélése 1894-ben jelent meg, és egy tüdőbajos utolsó hónapjait írja le. Egyébként a századforduló irodalma bővelkedett ilyen esetek ábrázolásában. Így például az angol Beatrice Harraden *Hajók, amelyek éjjel talákoznak* című, egy svájci tüdőszanatóriumban játszódó sejtelmes regénye annyira népszerű volt, hogy 1901-ben már nem kevesebb, mint húsz kiadást ért meg. S hogy Thomas Mann mennyire „megszállottja” volt a betegség metaforikus ábrázolásának, erről néhány hőse halálának oka tanúskodik: Hanno Buddenbrook tifusz áldozata, Leverkühnnel szifilisz végez, a kis Echót meningitis cerebro-spinalis ragadja el, Rosalie von Tümmeler a havi vérzés újbóli jelentkezését a fiatalkor visszatérésének mi-

nősi, holott alattomos méhrák pusztítja. Nem is csoda ezek után, hogy Erich Fromm Thomas Mann 80. születésnapja alkalmából írt tanulmányának címe *Symphonia pathologica*, amelynek első tétele *Tuberculosis pulmonum*. De hogy a téma a korabeli szakorvosokat sem hagyta hidegen, azt dr. Amrein főorvos 1919-ben megjelent írása bizonyítja, amelyben a tuberkulózis lélekre és jellemre gyakorolt hatásáról értekeznek. Többek között leír egy tüzesetet egy arosai szállodában. Innen menekült ki egy fekvőbeteg tüdővésztes nő. Jellemző, hogy menekülés közben mindössze két „fontos tárgyat” vett magához: a lázmérőt és a lázgörbéjét ábrázoló kórlapot!

Rendkívül érdekes azoknak az „elméleteknek” a kritikai bemutatása, amelyek jobb híján a „lelki fogékonysággal” igyekeznek magyarázatot adni a tüdőbajra és rákra. Ezek, a tudományosságot erősen hiányoló és igen önkényes elméletkovácsok a fenti két betegséget „az indulatok betegségének” tekintették régebben. A rákot a „kielégítetlen”, a tbc-t a „túláradó szenvedély” okozza. Sontag jó néhány író, lélekbúvárt és magát tudósnek tartó személyt idéz, akik azt hirdetik, hogy a rákot „az érzelmek tartós elfojtása okozza”. Egyes elméletek szerint a betegség általában nem más, mint valamilyen büntetés! Innen csak egy lépésre van a merész állítás: „A betegség kifejezi a beteg jellemét, a betegség az akaratból fakad.” A szerző nem fukarkodik ezeknek a képtelen elméleteknek felsorolásával, és, bár a polemizáló hang nem jellemző könyvére, mégis aránylag egyszerű eszközökkel — közbeiktatott jelzőkkel, rövidke észrevételekkel — utasítja el őket. Szerinte ezek a lélektani elméletek mindaddig divatosak lesznek, amíg egy nap fény nem derül a rák kórokozójára. Megállapítja, hogy a rák épp tisztázatlan oka és sokszor hatástalan kezelése miatt a legalkalmasabb „a társadalmilag vagy morálisan rossznak tartott jelenségek metaforikus ábrázolására”. A legnagyobb veszedelmet abban látja, hogy épp a fenti elméletek miatt a beteget teszik felelőssé azért, mert nem egészséges, és így „a rák nem csupán végzetes, hanem szégyenletes betegséggé is válik”. Korunkban a betegség „magánügygé” vált, és kiérdemelt büntetésként való feltüntetése mélyen embertelen.

Érdemes kitérni arra a Susan Sontag könyvében fel nem tárt mozzanatra, miszerint — egy, a közelmúltban végzett svájci felmérés alapján — minden negyedik rákbeteg, valószínűleg halálfélelmében, nem konvencionális, azaz tudományosan nem megalapozott „gyógymódokat” vesz igénybe, más szóval: valamilyen csodatevőhöz fordul. A csodás kimenetelű gyógyulások aztán jó táptalajt adnak a további képzetek szaporodásához, vagy talán fordítva: a metaforák szülik az alternatív gyógyítási eljárásokat? Egyesek az általános immun védőrendszer serkentésében vélik a leghatásosabb gyógymódot felfedezni. S erre állítólag sokszor a BCG-oltás felel meg legjobban, az pedig nem más, mint a tuberkulózis elleni oltóanyag! Így találkozott a két rettegett betegség.

Figyelmet érdemel Susan Sontagnak a testi betegség és a társadalom

„betegégeinek” hasonlóságára vonatkozó gondolatsora. Kimondja, hogy a betegség metaforáját a társadalomkritika kielezésére is használják. Hiszen egyes elméletek szerint a társadalmi gondokat is úgy lehet elkerülni, mint a test leromlását: megelőzéssel. „Ha ma egy politikai eseményt vagy helyzetet betegséghez hasonlítunk, ezzel bűnösnek tartjuk, és bűnhődést rovunk rá. Különösen igaz ez a rák metaforikus használatára.” Ugyanakkor figyelmeztet is bennünket: „A rák metaforája különösen alkalmatlan arra, hogy a békeszerető ember céljait szolgálja.”

A könyv befejező részében a szerző így foglalja össze gondolatait: „Hiszen a rákról kialakított képünk és az erre épülő metaforák valójában kultúránk hiányosságainak, a halál gondolatához való felszínes viszonyunknak a kifejezései, azt fejezik ki, hogy félünk szembenézni az érzelmeinkkel, hogy felelőtlenül és hanyavetin kezeljük a »növekedés problémáit«, hogy, jóllehet okkal, félünk a történelem egyre brutálisabb megnyilvánulásától, valamint az, hogy képtelenek vagyunk megteremteni egy olyan ipari társadalmat, amely helyesen szabályozza a fogyasztást. Biztos vagyok benne, hogy a rák metaforája egyszer majd elavul, méghozzá előbb, mintsem hogy megoldódnának azok a problémák, amelyeket oly meggyőzően tükröz.” A befejezés tehát derűlátó, bár a derűlátás kissé általános, és némileg indokolatlan. Marad a kérdés: sikerült-e vajon Susan Sontagnak a mítoszrombolás? A választ adják meg az olvasók, akik rábízzák magukat a témába beavatott szerző ügyes kalauzolására és elolvassák könyvét.

VARGA István

NÉPMŰVÉSZETI TÁJMONOGRÁFIA

Dr. Kós Károly—Szentimrei Judit—Dr. Nagy Jenő: *Moldvai csángó népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.

A felszabadulás után a Romániai Akadémia kutatótervébe vette a moldvai csángóság — e kevéssé ismert etnikai csoport — néprajzi vizsgálatát. Az 1949. évi néprajzi tájékoztató gyűjtést követte az 1953-as. A néprajzi csoport — Dr. Kós, Szentimrei Judit, Dr. Nagy mellett néhány textilszakértő, belépítész és rajztanár — kezdettől fogva arra törekedett, hogy a csángóság népművészetének egészét mérje fel. Törekvésük sikerét a monográfia igazolja.

Az olvasó a *Moldvai csángó népművészet*ben több évtizedes kutatómunka eredményét kapja kézbe, melynek már terjedelme is figyelemre méltó: 17 Szeret menti és 8 más, távolabbi csángó kutatóponton végzett munka összesen 700 lapnyi szöveges feljegyzése, mintegy 1000 perspektívikus, szerkezeti, részlet- és helyszínrajz, vázlat és akvarell s majdnem 600 fénykép.